

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/almasy-gergely-a-francia-felvilagosodas-mint-tananyag-vizsgalata-egy-1945-es-1989-kozti-szlovakiai-magyar-tortenelemtankonyvekben-06-01-12/>

Almásy Gergely

A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

Bevezető

A tankönyvkutatás szempontjából a francia felvilágosodás¹ mint tananyag vizsgálata a kommunizmus időszakára alatti szlovákiai magyar tankönyvekre vonatkoztatva tudomásom szerint feltáratlan terület. Dolgozatom témaválasztásakor elsősorban ezt a hiányosságot tartottam szem előtt.

Másodsorban azért esett a választásom – a tankönyvkutatáson belül – éppen a felvilágosodás francia vonulatára, mivel az több szempontból is mérföldkőnek számít Európa eszmei történetében. Katona András éles rálátással határozta meg, hogy a felvilágosodás hozadékának köszönhető „a filozófiában a metafizika elvetése, valamint az ismeretelmélet és a természetfilozófia előtérbe állítása, a történelemszemléletben a haladás gondolata, az erkölcsben az e világi boldogság keresése.”² A modernséget megalapozó eszmei, politikai, vallási, erkölcsi és tudományos tényezők előzményei tehát itt, a XVIII. században keresendők.

Éppen ezért annak fontossága, hogy mindez milyen módon jelenik meg a tankönyvekben, meglátásom szerint kimagasló jelentőségű. Egyebek mellett azért, mert a francia felvilágosodást – ha nem is könnyű, de – kézenfekvő volt felhasználni a kommunizmus korszakában megnyilvánuló vezéreszme igazolására. Ez azért jelenthető ki, mivel nagyon sok olyan ideológia játszott szerepet a XVIII. században, amely végül ezt a korszakot – és majd a francia forradalom kibontakozását – meghatározta. Ilyen például egyenlőség, deizmus, pietizmus, janzenizmus, vallásellenesség, egyházellenesség, tudományosság, politikai ideológiák, empirizmus, idealizmus, realizmus, ateizmus, materializmus stb. Hogy tehát a felsorolt kulcsfogalmak közül mi kapott helyet a tananyagban, vagy mi nem, azt a korszakot meghatározó eszmei, ideológiai bázis köré épült rendszer határozta meg. Mindent ugyanis tudományos mélységében nem lehet egy tankönyv keretében reprezentálni, így egyedül a „legfontosabbakat” lehet megjeleníteni, amit viszont mindig az adott „korszellem” határoz meg.

Tankönyvkutatásom során 10 szlovákiai magyar tankönyvet vizsgáltam meg; ezek pontos jegyzéke a dolgozat végén található. A tankönyvek közötti könnyebb orientáció végett a vizsgált tankönyveket külön kóddal láttam el (pl. T-8-1976= Történelem, 8. osztályosoknak, 1976-os kiadás), és a továbbiakban mind a főszövegben, mind a lábjegyzetekben ezt a kódot tüntetem fel a tankönyv adatainak teljes kiírása helyett.

A tankönyvkutatás során kvalitatív szempontból három területtel foglalkoztam behatóbban.

1. Milyen minőségben jelenik meg a vallás és az egyház a leíró/szerzői szövegben?
2. A ráció, az ész használata és a tudományos gondolkodás fontossága milyen mértékben és hogyan tükröződik vissza a tananyagban?

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

3. Milyen didaktikai apparátus fedezhető fel a tankönyvekben? Társul-e valamilyen kép, feladat, gyakorlat a felvilágosodással kapcsolatos leíró/szerzői szöveghez?

Az egyház és a vallás megjelenítése a leíró/szerzői szövegben

A tananyag az egyes tankönyvekben igen eltérő szerkezetű. Van olyan, ahol egyedül a korszak legfontosabb francia gondolkodóinak ismertetése adja meg a téma kerületét. Erre jellemző példa a T-10-1958-as tankönyv, amelyben „burzsoá ideológusok” címszó alatt kerül bemutatásra *Voltaire*, *Montesquieu* és *Rousseau*, sőt ebben az 1958-as kiadású könyvben – az első ránézésre különösen tűnően és a többi tankönyvhöz viszonyítva is egyedüli módon – *Jean Meslier* neve is felbukkan. A megnevezett gondolkodók ismertetésével egy lineáris vonalat szándékozik illusztrálni a tankönyv szerzője, amelyben kiemelkedő szerepet kap az egyház és a vallás alacsonyrendűségének célzatos – de a korszellemhez igazodó – hangoztatása. A fenti jelenség a törzsanyagban először a Voltaire címszóhoz kötve kerül kifejtésre. A tankönyv szerzője fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Voltaire az *egyszerű nép* számára a vallást végeredményben *hasznosnak* tartotta³.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a tankönyv szerzője mit értett „egyszerű népen”, és mi volt a célja e kifejezés használatával. Mivel a vallás mint meghatározó társadalom- és kultúraformáló erő hiányzott a kommunizmus ideológiájából, így az „egyszerű nép” fogalom használata azt sugallja, hogy aki vallásos, az egyszerű, azaz nem *összetett*, mint a saját – vallásosságot meghaladó – rendszerük. Ezt a képet azzal is szándékozik erősíteni a szöveggörnyezet, amely Voltaire neve mellett olvasható, miszerint a vallást egyedül a „*csőcselék*” (sic!) – mint egyszerű nép – tartja fontosnak, akit „*engedelmességre kell szorítani*”.⁴ Mindez a Voltaire címszó alatt történik, akiről jól tudjuk, hogy maga is vallásos volt⁵, így kétlem, hogy önmagát „*csőcseléknek*” nevezte volna. Voltaire-nek valójában nem a vallásossággal volt elsősorban gondja, hanem a társadalom alsóbb rétegeinek a hiszékenységét kritizálta, amely a vallás meg nem értéséből generálódott, és egyszerű babonává fajult.

A továbbiakban az enciklopédisták környezetében, konkrétan *Denis Diderot* és *Jean Le Rond d’Alambert* nevéhez kapcsolódva jelenik meg az egyház. A tankönyv alapján ők voltak azok, akik „*könyörtelen harcot*” indítottak a katolikus egyház ellen. Amellett, hogy e ponton tökéletesen érződik a tankönyves történelmi ítélet jelensége, az is érdekes, hogy itt már az egyház társadalmi mivoltát éri támadás, mint amely „*a földműveseket elnyomja*”. A jobbágyok sérelme – hasonlóan a felvilágosodás kontextusában – más tankönyvekben (pl. T-8-1963, T-2-1985) is gyakran előkerül, sőt nem túlzás azt mondhatni, hogy ez a szempont a legtöbb korabeli tankönyvben túlreprezentálódott. Ez a jelenség egyáltalán nem mondható véletlennek, hiszen a kommunizmus a munkásságon kívül ezzel a réteggel akart azonosulni, így ami a jobbágyságnak, földművelőknek – pontosabban fogalmazva – a *dolgozó embernek* sérelem, az ebből következően a kommunistáknak is az.⁶

Mint már fentebb említettem, az 1958-as tankönyvet az egyházi kép megjelenítésének tekintetében különösen egyedivé teszi az a jelenség, hogy Jean Meslier neve is említésre került benne. Ez abból a szempontból érdekes, mivel egy francia katolikus papról van szó, akit végül is pozitív(abb) hangvételen mutat be a tankönyvszerző. Ezt azonban csakis azért engedheti meg magának, mert Meslier a „*szenvedő parasztokkal*” érzett együtt, akiket „*uraik elnyomtak*”. Miután egy illusztrációt közölt a tankönyv a „*szegény falusi papról*”, aki mellest „*egy takács fia volt*”⁷, magyarázatként elolvasható egy sorral lejjebb, hogy miért is volt szükséges, hogy belekerüljön a tankönyvbe: „*Együttértzett a szenvedő paraszttal [...], mint*

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

*papnak azonban hirdetni kellett az alázatról és engedelmességről szóló keresztény tanítást, és így voltaképpen támogatta a parasztok elnyomását. Mikor végül is elhatározta, hogy fellép az egyház ellen, nem érzett magában elég erőt egy ilyen küzdelemhez és öngyilkos lett.*⁸

Meslier neve a vizsgált tankönyvek közül csak ebben, a T-10-1958-ban szerepelt. Azonban nagyon érdekes, hogy személye megjelent a T-8-1963-as jelzetű tankönyvben is, ám ekkor a neve és a foglalkozása már nincs megemlítve, hanem ennél sokkal „korszerűbb” formában „*haladó francia íróként*” van megjelölve.

Érdekes módon ebben az 1963-as tankönyvben szerepel egy Mesliertől vett idézet, amely a T-10-1958-as tankönyvben is szerepelt. A két tankönyvben megjelenő egyazon embertől származó idézetnek azonban két eltérő formáját közli a két tankönyv, amelyeket érdemes összehasonlítani.

<p>T-10-1958: „<u>A népi tömegekhez fordulva Meslier ezt írta:</u> „Ti eltartjátok nemcsak a királyt és a hercegeket, hanem rajtuk kívül eltartjátok az egész nemességet, az egész papságot, valamennyi szerzetest s minden ingyenélő és <u>haszontalan embert</u>, aki csak van a világon.”⁹</p> <p>T-8-1963: „A franciaországi jobbágyság helyzetét jellemzően <u>fejezik ki a haladó francia író szavai:</u> „Ti tartjátok fenn és élelmezitek nemcsak a királyt és a hercegeket, ti látjátok el kívülük még az egész nemességet, az egész papságot, az összes szerzetest, az összes ingyenélőt és a földön élő <u>fölösleges embereket</u>.”¹⁰</p>
--

Az idézet két formája ugyanattól az embertől származik, viszont a két idézet mást és mást sugall – hűen tükrözve a korszellemet. Az idézet alapján úgy tűnik, hogy ami még 1958-ban *haszontalan* volt, az már 1963-ra *fölöslegessé* vált; a két tankönyv kiadása között csak öt év telt el, mégis radikálisan megváltozott időközben az idézet vélhető üzenete.

A T-8-1963-as tankönyv további jellemzője, hogy az *egyházról alkotott kép* elégedetlenséget igyekszik kelteni a tananyagban. Míg fél oldalon (egész pontosan: huszonöt sorban, két bekezdésben) kilencszer van megemlítve a „jobbágyság” szó, és annak „nehéz sorsa”, addig az egyház kétszer szerepel, mindkét esetben negatív értelemben, mégpedig szó szerint „*kizsákmányolóként*”. Ez a tankönyv egyébként időrendileg az utolsó olyan tankönyv, amelyben túltreprezentált formában jelent meg a jobbágyság sérelme.

A T-8-1976-os tankönyvtől kezdődően az egyház ismertetése már nem társadalmi síkon történt, hanem a francia felvilágosodás tudományos gondolkodásának eredményeivel helyezi szembe az egyházban és tanításában megjelenő minőséget. A szöveg kifejti, hogy a felvilágosodás során a „*tudomány kezd megszabadulni az alárendeltségtől és vallásos elképzelésektől*”.¹¹ Itt már egyértelműen a gondolkodás függetlenedése kerül előtérbe, amely a tudományos eredményeket szorgalmazza, vagyis ebben a tankönyvben a szerzők már nem azt nevezik felvilágosodottnak, ami az egyházat és a jobbágyságot védi, netalán a burzsoáziát képviseli, hanem azt, ami „*megszabadítja az emberiséget a vallási ideológiától és a tudomány eredményeit hirdeti*”.¹² Szóba kerül továbbá az emberi értelem, amely kulcsszerepet játszik a társadalom alakításában, egyidejűleg pedig a felvilágosodás képviselőit *haladó gondolkodású embereknek* definiálja.

Ez a szemlélet a korábbiaktól jelentős mértékben eltér. Míg a T-10-1958-as tankönyvben például Rousseau nézetét a magántulajdonról szó szerint tévedésnek írták meg¹³, addig itt már nem helytelen kontextusban mutatják be ugyanazt a tézist¹⁴.

Figyelmet érdemel továbbá, hogy a T-6-1981-ben a felvilágosodás képviselőiről úgy írnak, mint akik „*túlértékelték az emberi értelmet*”¹⁵, s akik azt hiszik, hogy „*ésszerű reformokkal megjavíthatják az egész társadalom életét*”¹⁶. Ebben a tankönyvben is inkább az

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

értelmet emelik ki, s nem annyira az egyház elleni küzdelmet, amelynek a szócsöve az Enciklopédia. Arról azonban nem esik szó, hogy ez a támadás az egyházon belül pontosan milyen területre vonatkozik. Nem mindegy ugyanis, hogy a felvilágosodott kritika a klérusra, a papságra, a teológiára, az egyházi tanításokra, esetleg morális kérdésekre, vagy éppen Istenre irányult-e. A felvilágosodás képviselői közül ugyanis sokan vallásosak voltak. Úgy tűnik, hogy erre a kérdésre ugyanazon tankönyv későbbi kiadása szolgáltatja az adekvát választ, hiszen a T-6-1989-ben már nyíltan megjelölik, hogy elsősorban a „*mindenható istenről*” (sic!) szóló egyházi tanításokat kifogásolták. Ebben a megfogalmazásban már a deizmusra egy burkolt utalás vehető észre, ami ugyan szó szerint nincs megemlítve, de tanítása felismerhető.

A tudomány megjelenése a leíró/szerzői szövegben

A XVIII. századi Franciaország egyik alapvető sajátossága, hogy ebben a korban nyilvánultak meg azok a tudományos eredmények, nézőpontok, amelyek majd a későbbi tudományos gondolkodás előzményeinek minősültek. Az ész (ratio) használata így elválaszthatatlan a francia felvilágosodás mivoltától. Az alább következőkben azt vizsgáltam, hogy mindez mennyire tükröződött a tankönyvekben.

A T-10-1958 és a T-8-1963-as jelzéssel ellátott tankönyvekben a felvilágosodás kapcsán felmerülő tudományos nézőpontok és eredmények, valamint a szabad gondolkodás, s az ebből következő eszmeiségek interpretálása semmilyen formában sem került elő. Kizárólagosan az Enciklopédia keretén belül tettek a szerzők említést a tudomány által létrehozott új vívmányokról, ám ezt is a mezőgazdaság, ipar és a termelés szempontjából megközelítve. Ebben a két tankönyvben leginkább az a szándék érvényesült, amely az egyházzal alkotott kép elmélyítését hivatott kifejtetni.

A tudomány interpretálásának szempontjából jóval érdekesebb a T-8-1976-os tankönyv, mert ebben meglehetősen részletes képet kapunk a XVIII. század tudományos eredményeiről. Először is közlésre kerül, hogy a „*tudomány megszabadult az alárendeltségtől és a vallásos elképzelésektől*”.¹⁷ Pár sorral később pedig a tankönyv nyíltan megjelöli, hogy azok bizonyultak felvilágosodottnak, akik „*megszabadították az emberiséget a vallási ideológiától*” és „*nyíltan a tudomány eredményeit hirdették*”. A felvilágosodásról így olyan kép alakulhat ki, hogy mindazt, amit megfosztunk a vallási ideológiától, az így, ebben a megfosztott állapotában tudománnyá, tudományossá válik. S ez megint csak azért ellentmondásos, mert a legtöbb felvilágosodottként meghatározott szerző vallásos, s egyben tudományról gondolkodó ember volt, akik a vallást nem akarták eltörölni. A kortárs szemléletben a kettő nem zárta ki egymást.

Ez az egyetlen olyan tankönyv a megvizsgáltak közül, amelyben a tudományos eljárások módszereiről is szó van, valamint a felvilágosodás kulturális vonatkozásairól is. Említést tesznek a szerzők a klasszicizmusról, ami a „*születő új társadalmi osztálynak, a burzsoáziának felel meg*”.¹⁸ A témán belüli sokszínűség és informálás tekintetében meglátásom szerint ez minősül a leggazdagabb tankönyvnek.

A továbbiakban a T-6-1981 és a T-6-1989-es tankönyveket egységesen fogom kezelni, mivel a második az elsőnek a későbbi kiadása. Azonban ez nem jelenti, hogy a kettőben tartalmilag azonosság lenne felfedezhető. A T-6-1989 tartalmilag sokkal gazdagabb és szerteágazóbb. Mindamellett ami a kettőben közösnek mondható, az a francia felvilágosodás tudományos szemszögből való megközelítése. Itt már a korszak filozófusai, gondolkodói nem úgy jelennek meg, mint burzsoá ideológusok, hanem „*tudósok*” és „*írók*”. A XVIII.

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

századon belül már nem a vallás elleni harc van túlréprezentálva, hanem olyan „tudományos megállapítások, amelyeket az emberiség addig a korig megismerhetett”.¹⁹ A törzsanyag alapján egy tárgyilagosság felé mutató korrajz is felismerhető, amiben már egyre visszafogottabb mértékben jelenik meg az ellenségkép kreálásának szándéka. A T-6-1981-es kiadáshoz viszonyítva mindenképpen finomodott a téma bemutatásának szándéka. Itt még úgy írnak a felvilágosodás képviselőiről, mint akik „bírálatuk során túlértékelték az emberi értelmet, amely szerintük ésszerű reformokkal megjavíthatja az egyének és az egész társadalom életét”.²⁰

Érdekes tény, hogy egyedül az Enciklopédiát említik meg az összes megvizsgált tankönyvben. Az időben előrehaladva egyre intenzívebben jelentek meg a tankönyvekben a tudományos vonatkozású információk, ami meglátásom szerint megint csak a korszellemhez való igazodás aktusából származó következmény. Az 1989-es években már nem volt szükséges, hogy az egyházzal tovább mélyítsék a negatív és „haszontalan” képet, hiszen azt már korábban kellőképpen kibontakoztatták.²¹

A didaktikai apparátus vizsgálata

A vizsgált kiadványok mindenképpen tanításra szánt történelemtankönyvek. Ugyanakkor mindre igaz, hogy a „tankönyv túlnyomó részét a tankönyvszerző(k) szövege, témakifejtése alkotja, ami mellett kevés az illusztráció, és szinte ismeretlen a forrás”, valamint azt a tudást foglalja magában, ami „mérceinek (standardnak)” számított a saját korához igazodva és annak megfelelően.²²

A didaktikai apparátus perspektívájából a következő kérdések segítségével vizsgálódtam:

- a) Társul-e a leíró, szerzői szöveghez valamilyen kép? Ha igen, akkor az illusztráció vagy esetleg forrásként jelenik meg? Mit sugallnak, mit mondanak ezek a képek?
- b) Vannak-e a tananyag végén kérdések és feladatok? Ha igen, akkor ezek milyen jellegűek? Mire kérdeznek rá? Mit adnak feladatul?

Igazodva a szakszerű történelemdidaktikai definícióhoz a történelemtankönyvben megjelenő képről – *kép mint illusztráció* és *kép mint forrás*²³ – elmondható, hogy a megvizsgált történelemtankönyvekben a francia felvilágosodás tananyagához a kizárólagosan képek mint illusztrációk párosulnak. A T-10-1958-ban portrékat láthatunk Voltaire-ről és Rousseau-ról. Mindkettő fekete-fehér kép, megjelölve a nevükkel, a szövegbe beépítve. Érdekes viszont, hogy miért csak róluk, kettőjükéről van illusztráció, mikor a leíró szövegben Montesquieu-ról és Meslier-ről is külön bekezdések vannak. Bár (technikai értelemben) a meglévő két képen is alig lehet felismerni a két gondolkodót.

A képek megjelenésének szempontjából a T-8-1963, T-6-1981, T-6-1989-es tankönyveket egységesen lehet jellemezni. Itt felmerül ugyanis az a probléma, hogy a leíró/szerzői szöveg tartalma teljesen idegen azoktól a képektől, melyeket a szövegben elrendeztek a szerzők. Felmerül a kérdés, hogy a tankönyvnek ezek az elemei mi célt szolgálnak, illetve, hogy a tanulás milyen mélysége várható el tőlük. Vajon a céljuk és feladatuk a szemléletesség vagy a didaktikai célszerűség? Ezek a képek szerintem semelyik kategóriába sem tartoznak. Ugyanis nem tudja a francia felvilágosodást szemléltetni egy olyan kép, amelyen „*földműves, polgárlány és nemes Franciaországban a 17. századi jellegzetes öltözetükben*”²⁴ van jelen. Más lenne a helyzet, ha a leíró, szerzői szövegben lenne legalább valamilyen halvány utalás a kor öltözködési stílusáról, de mivel ilyen nincs,

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

ezért teljesen feleslegesnek és alkalmatlannak tartok egy ilyen képet szemléltetésre és ugyanakkor didaktikai célok megvalósítására felhasználni.

Egy másik kép, amely a T-6-1981-ben helyezkedik el, szintén nem felel meg sem a szemléltetésnek, sem a didaktikai célszerűségnek a szerzői szöveg kontextusában. Itt a felvilágosodás címszó alatt egy olyan képet láthatunk, melynek megjelölése a következő: „*A föld megművelése Franciaországban. A mezőgazdasági szerszámokon láthatók a vasalások és a vasalkatrészek. A háttérben szélmalom látható.*”²⁵ De mi köze ennek a francia felvilágosodáshoz?

A T-8-1963-as tankönyvben megjelenő képek valamivel jobbnak tekinthetők. Itt ugyanis a szerzői szöveg a XVIII. század jellemzésével is foglalkozik, ahol amúgy túltreprezentáltan jelenik meg a jobbágyság. Ehhez párosul két kép, amelyek a jobbágyság terheit és a nemesség pazarlását hivatott kifejezni. Ezután következik a felvilágosodás jellemzése, mint olyan koré, amely a „*jobbágyság érdekeit is szolgálta*” azáltal, hogy a felvilágosult szerzők támadást intéztek a „*kizsákmányoló*” egyház és a nemesség ellen.

A T-8-1976-os tankönyv is érdekes a képek tekintetében. A felvilágosodás keretében *Delacroix A Szabadság vezeti a népet* c. festménye hivatott szemléltetni „*a tudomány szabadságát*”, ami azért tévedés, mert ez a kép már inkább a francia forradalomhoz kapcsolódik; ismert, hogy a festmény nem a felvilágosodás időszakában készült, Eugène Delacroix 1830-ban festette utólag *kifejezendő a francia forradalom eszméjét*.

E tankönyves illusztráció ideologikus szándékát a felette elhelyezett szöveg bizonyítja: „*Azt a szellemi és kulturális mozgalmat, amely a 17. és a 18. században az ész követelményei szerint akarta berendezni a társadalmat, megszabadítva az emberiséget a vallási ideológiától és a tudomány eredményeit hirdette, felvilágosodásnak nevezzük.*”²⁶ Ebben a tankönyvben – egyedüli módon – a klasszicista művészetről is megjelenik pár kép, például Perseus (amely a Vatikánból származik), vagy éppen a „*Dolná Krupa-i kastély 1795-ből*”.

Ami a kérdéseket és a feladatokat illeti, azok közül is inkább az előbbi a jellemzőbb. Leginkább a felidéző kérdéstípusra vannak példák: „*Mire törekedtek a felvilágosultak? Miben rejlik a felvilágosodás alap gondolata? Kik alkották a harmadik rendet?*” Az újabb tankönyvekben²⁷ több kérdés egészíti ki a szöveg megértését (nagyjából tananyagonként 6-7 kérdés), mint mondjuk a régebbieken, ahol vagy egyáltalán nincsenek kérdések²⁸, vagy nincsenek számottevő mennyiségben.

Összegzés

A kvantitatív elemzések során megvizsgált három terület – egyház és vallás megjelenítése, a tudomány megjelenítése, a didaktikai apparátus formája – összesítése alapján kijelenthetjük, hogy a történelemdidaktikai célok megvalósításának tekintetében a kommunizmus időszaka alatti csehszlovákiai magyar történelemtankönyvek teljesen alkalmatlannak minősülnek arra, hogy a francia felvilágosodásról, mint tananyagról bármilyen történetileg releváns képet reprezentáljanak. Olyan explicit (szövegbeli) és implicit (szövegen túlmutató) elemeket tartalmaznak a leíró/szerzői szövegek, amely az ellenségkép megteremtésére irányuló, valamint a negatív kép fokozására tett szándékot tükrözik vissza.

Bár a francia felvilágosodást valóban nem lehet az egyház ellen intézett támadás megkerülése nélkül interpretálni, ugyanakkor az egyházellenesség nem a kezdete és nem a kiindulópontja volt a francia felvilágosodásnak, hanem annak betetőződése. Ahhoz, hogy a gondolkodás, a tudomány, a vallás szabadsága teret hódítson az egyház dogmatizmusa

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

felett, elsősorban arra volt szükség, hogy a teória megszülessen. Csak így tudtak „harcba vonulni” az egyházi tekintély ellen. A kommunizmus időszaka alatti tankönyvek nagyon kis részben jelenítik meg ezeket az előzményeket, viszont kész egyházellenes fogalmakkal operálnak. Így a francia felvilágosodást szorosán összekapcsolják az egyház- és vallásellenességgel, valamint a jobbagyság sérelmeinek eszmei orvoslásával.

A megvizsgált tankönyvek az információt nem képesek átalakítani olyan módon, hogy azok történelemdidaktikai szempontból megfeleljenek, az ismeretek nem állnak összhangban a tudományos megismeréssel. A tankönyv nem képes a tudományos megismerést megfelelő módon „átalakítani” és „közvetíteni”, mivel a tudományosság kritériumai (tárgyilagosság, objektív interpretálás) nem valósulnak meg a leíró/szerzői szövegben.

IRODALOM

A vizsgált tankönyvek

- DEDINA, J. dr.–FIDRMUC, O. dr.–CHOR, P.–KOPAČ, J.–PROVDOVÁ, M. dr.–SACHSOVÁ, H. dr.–SASÍK, A.–STRAČÁR, E. dr. (1954): *Történelem. A csehszlovákiai magyar tannyelvű általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-7-1954)
- BUTVINOVÁ, Marta–DUTLOVÁ, Valéria–MARIOANOVÁ, Olga (1976): *Történelem 8. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-8-1976)
- ŠLAJER, Jaroslav–TYR, Václav–SASÍK, Alois–STRAČÁR, Emil, dr.–VRABEC, Vojtech–ŽAČEK, Václav, dr. (1960): *Történelem. A középkor és az újkor történelme. A csehszlovákiai általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-7-1960)
- ŠLAJER, Jaroslav–TYR, Václav–SASÍK, Alois–STRAČÁR, Emil, dr.–VRABEC, Vojtech–ŽAČEK, Václav, dr. (1960): *Történelem. A középkor és az újkor történelme. A csehszlovákiai általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 7. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-7-1956)
- JOZA, Jaroslav PÖSL, František (1961): *Történelem. A nyolcéves középiskolák tananyagából rendezett tanfolyamok számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-8-1961)
- JORA, Janoslav–BUTVÍN, Jozef–ČERVINKA, František (1963): *Történelem 8. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-8-1963)
- JEFIMOV, A. V.–PANKRÁTOVÁ, A. M. (1958): *Történelem. A csehszlovákiai általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 10. évfolyama számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-10-1958)
- SKLADANÝ, Marián–JÍLEK, Tomáš–BODUZÍK, Jozef–BUTVINOVÁ, Marta (1981): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-6-1981)
- SKLADANÝ, Marián–JÍLEK, Tomáš–BODUZÍK, Jozef–BUTVINOVÁ, Marta (1989): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo.* (T-6-1989)
- FLOREK, Ondrej–ČAPEK, Vratislav–MAREK, Zdenek–SUTTÝ, Miroslav (1985): *Történelem a szakközépiskolák 2. osztálya és a négyéves munkásképző intézetek 1.*

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

osztálya számára. Slovenské pedagogické nakl'adatelstvo. (T-2-1985) Valamennyi kiadvány megjelenési helye: Bratislava.

A felhasznált szakirodalom

- F. DÁRDAI Ágnes (2006): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I-II.* Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsésztudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest.
- DUBY, Georges (szerk.) (2005): *Franciaország története I. A kezdetektől a Bourbon restaurációig.* Osiris Kiadó, Budapest.
- HERBER Attila–MARTOS Ida–MOSS László–TISZA László (2007): *Történelem 4. (1500-tól 1789-ig).* Reáltanoda Alapítvány, Budapest.
- KATONA András (2009): *Kora újkori egyetemes történelem.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KÖPECZI Béla (1986): *A francia felvilágosodás.* Madách Könyvkiadó, Bratislava.
- VOLTAIRE: *Candide, avagy az optimista világnézet.* Ford.: KERÉNYI Gábor <http://mek.oszk.hu/09700/09767/09767.pdf>. (Utolsó letöltés: 2015. máj. 12.)
- VADÁSZ Sándor (szerk.) (2011): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914.* Osiris Kiadó, Budapest.
- VAJDA Barnabás (2009): *Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába.* Selye János Egyetem, Komárom.
- VAJDA Barnabás (2008): *Csehszlovák történelem tankönyvek a magyarokról.* In: *Irodalom – nyelv – pedagógia.* Szerkesztette: ERDÉLYI Margit–PERES Imre. Komárno–Sopron.

Internetes didaktikai tanulmányok

- <http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/2002/12/kritika2002-12.pdf>
(Utolsó letöltés: 2015. máj. 12.)
- <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/molnar-kovacs-zsofia-a-tankonyvkitatas-magyar-bibliografijaja-2000-2010-pte-ek-pecs-2013/pdf/molnar-kovacs-zsofia-a-tankonyvkitatas-magyar-bibliografijaja-2000-2010-pte-ek-pecs-2013.pdf>
(Utolsó letöltés: 2015. máj. 12.)
- http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1219-543X/tomus_12_fas_1_2007/ISSN_1219-543X_tomus_12_fas_1_2007_047-062.pdf
(Utolsó letöltés: 2015. máj. 12.)

Történelemtanítás online folyóiratából

(<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/>)

- EGRI László (2013): *Tizenkettedik évfolyamos történelemtankönyvek összehasonlító elemzése.* (hivatkozási azonosító: 04-1-05)
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/04/egri-laszlo-tizenkettedik-evfolyamos-tortenelemtankonyvek-osszehasonlito-elemzese-04-01-05/>
(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)
- FISCHER Ferenc (2011): *Az 1956-os magyar forradalom tükröződése a spanyol történelem tankönyvekben.* (hivatkozási azonosító: 02-01-02)

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/fischer-ferenc-az-1956-os-magyar-forradalom-tukrozodese-a-spanyol-tortenelem-tankonyvekben-02-01-02/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- GÓZSY Zoltán (2011): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* (hivatkozási azonosító: 02-03-08)

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/gozsy-zoltan-a-magyarsagkep-a-kozep-europai-tankonyvekben-a-20-szazadban-02-03-08/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- KATONA András (2011): *Trianon-kép a nyertesek tankönyveiben.* (hivatkozási azonosító: 02-01-09)

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/katona-andras-trianon-kep-a-nyertesek-tankonyveiben-02-01-09/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- KESJÁR Róbert (2014): *Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.* (hivatkozási azonosító: 05-01-05)

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/04/kesjar-robert-az-orosz-es-szovjet-tortenelem-tukrozodese-a-magyar-kozepiskolai-tankonyvekben-i-05-01-05/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- KESJÁR Róbert (2014): *Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.* (hivatkozási azonosító: 05-02-07)

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/kesjar-robert-az-orosz-es-szovjet-tortenelem-tukrozodese-a-magyar-kozepiskolai-tankonyvekben-ii-05-02-07/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2014): *Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében.* (hivatkozási azonosító: 05-02-12)

[http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/molnar-kovacs-zsofia-az-\"europa-kep\"-kutas-fokuszpontjai-a-magyar-es-nemzetkozi-tankonyvi-szakirodalom-tukreben-05-02-12/](http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/molnar-kovacs-zsofia-az-\)

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

- VAJDA Barnabás – DEÁK Irén – ELEK József (2013): *Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek?* (hivatkozási azonosító: 04-02-11)

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/vajda-barnabas---deak-iren---elek-jozsef-miert-elfogadhatatlanok-szamunkra-a-szlovakbol-forditott-tortenelemtankonyvek-04-02-11/>

(Utolsó megtekintés: 2015. máj. 14.)

JEGYZETEK

¹ Munkámban egyedüli és kizárólagos módon a felvilágosodás francia vonulatával foglalkozom.

² KATONA András (2009): *Kora újkori egyetemes történelem.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 209.

³ Vö. T-10-1958, 62.

⁴ T-10-1958, 62.

⁵ Candidate című munkája alapján erről egyértelmű képet kapunk. Ld. VOLTAIRE: *Candide*, avagy az optimista világnézet. KERÉNYI Gábor (Ford.): <http://mek.oszk.hu/09700/09767/09767.pdf>. (Utolsó megtekintés: 2015. máj. 12.)

Almásy Gergely: A francia felvilágosodás mint tananyag vizsgálata egyes 1945 és 1989 közti szlovákiai magyar történelemtankönyvekben

-
- ⁶ Ha ebben az azonosság-meghatározásban vizsgáljuk meg azt a jelenséget, hogy az előbbieken a szerző – Voltaire címszó alatt – „csőcseléknek” jelöli meg az egyszerű népet, akkor tulajdonképpen saját rendszerét alacsonyítja le, hiszen a történelem során mindig ezzel a nincstelen, legalsó réteggel (proletariátus) volt képes önmagát identifikálni. Így talán az is érthető, hogy az egyház tanítását, szellemi karizmáját miért nem képes egy magasabb síkon – a nem-megértésből fakadó vulgarizmust meghaladva – felfogni, s ebből következően miért képes csupán csak „babonát” látni.
- ⁷ A rendszerváltás előtti időszakban a tankönyvekben fontos tényező volt megjeleníteni, hogy mi volt az ismertett történelmi személyiség apjának vagy anyjának a foglalkozása, nyilvánvalóan azért, nehogy olyan ember kerüljön be a tankönyvekbe pozitív kép gyanánt, aki esetleg arisztokrata vagy nemesi családból származott. Ebben a tankönyvben Rousseau apjának a foglalkozása („órásmeister”) is fel van tüntetve.
- ⁸ T-10-1958, 65.
- ⁹ T-10-1958, 66.
- ¹⁰ T-8-1963, 19.
- ¹¹ T-8-1976, 29.
- ¹² Uo. 31.
- ¹³ „Rousseau *tévesen* úgy vélte, hogy meg lehet hagyni a tulajdont és egyúttal azt korlátozni” (T-10-1958, 64.)
- ¹⁴ „Azt tanította (Rousseau), hogy a politikai hatalom a népet illeti meg, és a kisbirtokosok (a kisburzsoázia, az iparosok, a földművesek) demokratikus köztársaságát követelte.” (T-8-1976, 31.)
- ¹⁵ T-6-1981, 226.
- ¹⁶ Uo. 226.
- ¹⁷ T-8-1976, 29.
- ¹⁸ Uo. 31.
- ¹⁹ T-6-1989, 205.
- ²⁰ T-6-1981, 226.
- ²¹ Ahogy láthattuk a korábbi tankönyvekben T-10-1958, T-8-1963, T-8-1976.
- ²² VAJDA Barnabás (2009): *Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába*. Selye János Egyetem, Komárom, 92.
- ²³ Uo. 101.
- ²⁴ T-6-1981, T-6-1989.
- ²⁵ T-6-1981, 227.
- ²⁶ T-8-1976, 29.
- ²⁷ T-6-1981, T-6-1989
- ²⁸ Pl. T-10-1958, T-8-1976